

“Balbal” Sözcüğüne Artsüremli Bir Bakış ¹**Ertuğrul KAYA**

Dr., MEB, Öğretmen

kya.ertugrul@hotmail.com

Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0003-4183-5357>**Öz**

Hun ve Göktürk dönemlerinden beri “balbal” sözcüğü kullanılmaktadır. Balbal Türk kültürünün önemli maddi miraslarından biridir. Bugüne kadar balbal sözcüğünün gerçek anlamı tam olarak açıklanamamıştır. Sözcüğün Moğolcadan Genel Türkçeye geçtiği görüşü hakimdir. “Balbal” sözcüğünün herkesçe bilinen anlamının nasıl oluştuğu ve sözcüğün artsürem içerisindeki ses değişimleri çalışmamızın temelini oluşturmaktadır. Ses değişimlerini artsürem içinde değerlendirdiğimiz “balbal” sözcüğünü etimolojik açıdan yeni bir okuma ile anlamlandırma önerisinde bulunuyoruz. Balbal sözcüğünün basit bir sözcük olmadığını, bir ikilemenin kalıplaşmasıyla ortaya çıktığını ve Genel Türkçeye ses değişimi olmadan Çuvaş lehçesinden geçmiş olduğunu belirtiyoruz. Buna bağlı olarak balbal sözcüğünün Genel Türkçede; “başbaş / baş-baş” şeklinde okunup anlamlandırılabilirliğini ileri sürüyoruz. Bu sayede “balbal” sözcüğünün anlamındaki bulanıklığın giderileceğine inanıyoruz. Sözcüğün Genel Türkçedeki “baş” sözcüğü ile yorumlanması, tarihi sözcüğün gerçek anlamına yaklaşılmasında bir adımdır. Etimolojik olarak incelenen sözcüğün, arkeoloji ve tarih çalışmalarında da faydalı olmasını umuyoruz.

Anahtar Kelimeler: Balbal, Dikili Taş, Heykel, Taş Heykel, Etimoloji.

A Diachronic View To Word “Balbal”**Abstract**

The word “balbal” has been used since Hun and Göktürk eras. Balbal is one of the important concrete legacies of Turkish culture. Until now, the true meaning of the word balbal has not been fully explained. The idea that the word has passed from Mongolian to general Turkish is dominant. The main basis of this study is

¹ Makale Geliş/Kabul Tarihi: 16.09.2019 / 20.11.2019

Künye Bilgisi: Kaya, E. (2020). “Balbal” Sözcüğüne Artsüremli Bir Bakış. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17 (1), 168-178. DOI: 10.33437/ksusbd.620747

that how the popular meaning of “balbal” has been formed and the word sound changes in diachronie. We suggest a sense of new reading and interpreting in terms of etymology for the word “balbal” which we peruse sound changes in diachronie. We state that it is not a simple word but a formation of reduplication and it has passed from Chuvash dialect to general Turkish without sound change. Consequently, we claim that the word balbal can be read and interpreted in the form of “başbaş” / “baş-baş” in general Turkish. In this way, we believe that the blur in the meaning of the word “balbal” will be vanished. The interpretation of the word “baş” in general Turkish is a step in approaching the real meaning of the historical word. We hope that the word we have studied in terms of etymology will also be useful in archeology and history studies.

Keywords: Balbal, Stele, Statue, Stone Sculpture, Etymology.

Giriş

“Balbal” sözcüğü Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlükte: *Eski Türklerde kişinin anılması için mezarının veya bazı kurganların etrafına dikilen taş, şeklinde tanımlanmıştır.*

Gülensoy, sözcüğü; *Taştan yontulmuş insan heykelleri*, şeklinde çoğul bir anlamla tanımlamış ve Eski Türkçe “Balbal”ın Moğolca barmal > barimal sözcüğünden geldiğini belirtmiştir (2007: 108).

Ergin, Orhun Abidelerinde geçen sözcükler içinde balbalı, *öldürülen düşmanın heykeli*, olarak tanımlamıştır (1998: 86).

Orkun, Eski Türk Yazıtlarında geçen sözcüğü; *Ölünün öldürülen düşmanı adına dikilen taş*, şeklinde açıklamıştır (2011: 768).

Tekin (2010:124) *balbalı*, öldürülen düşman heykeli olarak tanımlamış ve Orhon Yazıtlarında, Kül Tigin Doğu 16, Kül Tigin Doğu 25, Bilge Kağan Güney 7, Bilge Kağan Güney 9, Bilge Kağan Doğu 13, Bilge Kağan Doğu 20, Bilge Kağan Güney 7, Kül Tigin Doğu 16, Kül Tigin Doğu 25, Bilge Kağan Güney 9, Bilge Kağan güney 13’te olmak üzere 11 kez balbal sözcüğünün geçtiğini kaydetmiştir.

Orkun (2011:768), Eski Türk Yazıtları’nda 14 yerde “balbal” sözcüğünün geçtiğini kaydetmiştir.

Kül Tigin Abidesi Doğu Yüzü 15-16. satırlarda: “*kırk artuki yiti yolu sülemiş, yigirmi süngüş süngüşmiş. Tengri yarlıkaduk için illigig ilsiretmiş, kaganlığıg kagansıratmış, yağıg baz kulmuş, tizligig sökürmiş, başlığıg yükündü[rmiş. Kangım kagan ança ilig] törüg kazganıp uça barmış. Kangım kaganka Baz kaganıg balbal tikmiş. Ol törüde üze eçim kagan olurtı. Eçim kagan olurupan Türk budunug yiçe itdi, igit[t]i. çıganyıg [bay kıldı, azıg öküş kıldı].* 25. satırda: *Başlayu Kırgız kaganıg balbal tikdim.*” ifadelerinde “balbal” sözcüğü geçmektedir (Ergin, 1998:14-15).

Sözcük, Türk tarihi içinde, savaşla bağlantılı olarak, ölü gömme törenlerinde, saygı, anma, itibar göstergesi olarak dikilen taş yontuları olarak anlamlandırılmıştır. Balballar kadim Türk coğrafyasının pek çok yerinde benzer biçimde bulunan, kabaca yontulmuş insan figürleridir. Bu insan figürlerinde en belirgin yer insan başıdır. Balballarda ayak, bacak, eller ve kollar tasvir edilmekle birlikte, sadece büyük bir insan başı şeklinde yontulmuş olanlar da çoğunluktadır. Balbalların detaylı olanlarında, bir elde savaş aleti, diğer elde ant kasesi tutulmuş olarak tasvir edilmiştir. Ancak sadece baştan oluşan kaba yontulu taş heykeller de aynı işlevi taşıdığı anlaşılmaktadır.

Belli (2003:92) Avrasya Arkeoloji Projesi kapsamında Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde yürüttüğü çalışmadan elde ettiği bulgular ile Türk Cumhuriyetleri ile komşu ülkelerdeki taş heykellerin sayısını şu şekilde vermektedir: Azerbaycan’da 13 adet, Türkmenistan’da 61 adet, Tacikistan’da 26 adet, Özbekistan’da 78 adet, Çin Türkistanı’nda 192 adet, Moğolistan’da 362 adet, Tuva’da 210 adet, Hakasya’da 265 adet, Altaylar’da 379 adet, Kazakistan’da 690 adet, Kırgızistan’da 366 adet. Taş heykel ve balbalın yüksek yaylalarda ve engebeli arazilerde bulunmasından dolayı daha kapsamlı çalışmalar ile bu sayılardan çok daha fazlasına ulaşılabileceği belirtilmektedir. Belli (2003:88) ayrıca araştırma sonuçlarına göre heykellerin büyüklüklerinin de çeşitlilik gösterdiğini belirtmiş, en küçüğü 40-50 cm, en büyüğü 250 cm yükseklikte olduğunu, şuna kadar bulunan en yüksek taş heykelin ise Bışkek Müzesi’nin bahçesinde bulunan 275 cm yüksekliğindeki heykel olduğunu kaydetmiştir.

Yontularda baş bölümünün belirginliğini; öldürülen düşmanın başını temsil ediyor olmasına bağlayabiliriz. Başlıya baş eğdirmek, şeklinde Eski Türk Yazıtlarında geçen kalıp ifadelerde yine baş sözcüğü anlamlandırmada belirleyicidir. Baş, yaşayan, karar verebilen kişiyi temsil etmektedir. Dilimizde *baş kaldırmak*, deyimini savaşmayı, mücadele etmeyi göze almak anlamındadır. Hükümlerlik kurmak için yapılan savaşlarda, asıl amaç; baş kaldıranlara, baş eğdirmektir. Hükümlerliğini sağlamış bir savaşçının ardından kimlere baş eğdirdiğini somut bir biçimde gelecek kuşaklara aktarmasının yolu balballar diktirmektir.

Balballar tarihi açıdan Göktürkler devrinden sonra azalma eğiliminde olduğu genel kabuldür. Dağı bu görüşün aksine balbal dikme geleneğinin İslamiyet sonrasında Anadolu’da halen devam ettiğini, Hz. Ökkeş balballarını örnekleyerek ileri sürer. Oğuz Türkleri arasında dolaşan İbn-i Fadlan’dan öğrendiğimiz kadarıyla Oğuz alpları kendi mezarlarının üzerine konması için anıt balbalların yapılmasını talep etmekte ve bunların “cennette hizmet edecek soylu delikanlılar” olduklarına inandıklarını söylemektedir (Dağı, 2015:116-134).

Türk mezar taşları biçimlenişleri ile Orta Asya’dan Anadolu’ya dikkat çeken plastik özelliklere sahiptirler. İslamiyet’in kabul edilmesine kadar Asyatik unsurları mezar taşı geleneklerine de yansıtan, mezar taşlarını heykele dönüştüren Türkler, İslamiyet’in kabulüyle İslam’ın etkisinde kalmışlardır. Ancak Orta Asya’daki geleneklerini tamamıyla terk etmemişler, İslam kültürü ve İslam öncesi geleneklerini sentezleyerek; mezar taşı yapma alanında kendilerine has çözümler üretmişlerdir. Bunun en güzel örnekleri kuşkusuz Osmanlı mezar taşlarıdır. Silüetleri ile stilize insanları andıran Osmanlı şahideleri, 17. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar gerek başkent İstanbul’da; gerekse Anadolu’daki mezarlıklarda biçimlenişleri ile dikkat çekmektedirler (Arslan, 2017:1936).

Türk kültürünün hakim olduğu bütün bölgelerde balbalların değişen dinlere rağmen korunduğu yahut yeni dinlerden izler alarak varlığını koruduğu söylenemez. Gerek istilalar neticesinde gerekse yeni dinin eski inançlarla çelişen yanlarından dolayı pek çok balballar zarar görmüş, yok edilmiştir.

XIII. asırda gelen Moğol akınları beraberinde balbal düşmanlığını da getirmiştir. Araştırmalarda heykellerin kurganların altında bulunması sebebi ya Kıpçaklar bunları kendileri yerin altına gömmüştü ya da Moğollar yıkmıştı. Her iki görüş de olasıdır. Daha çok Kıpçakların kendileri bu heykelleri imha etmişlerdir. Eğer heykel kum taşından ya da pekmez toprağından yapılmışsa onları küçük parçalara bölmüşler, eğer katı bir maddeden ise o zaman kafasını koparmışlar ve sonra gömmüşlerdir. Şunu açıkça söyleyebiliriz ki bütün istilacılar, Kıpçak kültürünü mahvetmiştir. İslamiyet’in yaygınlaşması da heykellerin yıkılmasında veya yok edilmesinde önemli rol oynamış olabilir. İslamiyet Moğollarla birlikte gelip yerleşmişti. XIII. Asır, Kıpçak heykellerine vurulan en büyük darbe asrıdır (Altınkaynak, 2008:114).

Balballarla ilgili yapılan çalışmalar daha çok balbalların şekli ve dikiliş amaçları üzerinde yoğunlaşmıştır. Fakat, balbal sözcüğünün tam anlamının ne olduğu yönündeki çalışmalar ise oldukça azdır. Bunda sözcüğün Moğolcadan Türkçeye geçmiş bir sözcük olarak düşünülmesi ve Moğolcadaki anlamının yeterli görülmüş olması etkili olmuş olabilir.

Balbalların ne için dikildiği herkesçe malum olduğu halde sözcüğün çağrıştırdığı etimolojik anlam tatmin edici değildir. Balbal tek bir sözcük müdür

yoksa bal-bal şeklinde bir ikileme midir? Geniş bir coğrafyada Türk kültürünün en belirgin unsurlarından biri olan balbalların etimolojik anlamının da aynı oranda net bir şekilde biliniyor olması beklenmektedir. Bu bağlamda, sözcüğün kökeninin Türk lehçelerinden ayrı olarak Moğolca ya da sair yakın dillerden geçmiş olma ihtimali pek kabul edilebilir görünmemektedir. Zira, Türk kültürü içinde tüm lehçe sahalarında yaygın olarak kullanılan sözcüğün etimolojik anlamının bilinmeden kullanılıp günümüze kadar ulaşması güçtür.

Her şeyden önce “balbal” sözcüğünün bir kök sözcük değil “bal-bal” şeklinde bir ikilemeden oluştuğunu düşünüyoruz. Sözcük bu haliyle hem Genel Türkçede hem de Çuvaş lehçesinde aynı anlamda, herkes tarafından bilinen bir sözcük olmalıdır. Sözcüğün gerek sanatlı bir söylem oluşturmak gayesiyle gerekse çokluk ifade etmek gayesiyle olsun ikileme şeklinde kullanılması sözcüğün zamanla kalıplaşarak tek bir sözcük gibi algılanmasına sebep olmuş olmalı.

Bozkurt (2000:135)’un da belirttiği gibi; ikilemelerde sürekli bir arada kullanmanın getirdiği bir kalıplaşma söz konusudur. İkilemeler Türkçenin önemli bir özelliğidir. Bir ruh, bir ezgi olayıdır. Şiire, düzyazıya, anlatıma güç katar.

İkileme dilimizin hem üslup zenginliği hem de Türkçenin yapı bakımından temellerine kadar inen bir özelliği olduğu için başlı başına bir zenginlik ve yaratma gücüdür. Verilen örneklerde görüldüğü üzere ikileme aslında başlı başına bir yeni kelime türetme yoludur. İkilemeyi oluşturan kelimelerin müstakil anlamları ikileme meydana getirildikten sonra kaybolmakta ve ikilemenin iki unsuru birlikte yepyeni bir anlam teşkil etmektedir. Fakat ikilemenin bu özelliği aslında ikilemenin yapılış şekline göre bazen kendini göstermeyebilir. Örneğin “Bahçemizde sepet sepet üzüm olurdu.” cümlesinde “sepet sepet” birlikteliği cümleye *çokluk*, *pekiştirme* anlamı katarak *sepetlerce üzüm* anlamını kazandırmıştır. Bir tür bu birliktelikten yeni bir anlam ortaya çıkmamış sadece pekiştirme, çokluk anlamı katmıştır (Yavuz ve Telli, 2013:381).

Grönbech, Orhun abidelerinde çokluk ekinin çok az kullanıldığını, genel olarak teklik ile çokluk arasındaki farklılığın Eski Türkçeye yabancı olduğunu belirtir. Çokluk kullanımının Uygurlar döneminde artış gösterdiğini dile getirir. Eski Türklerin düşünce dünyasının temelinde fert değil, cinsin var olduğunu belirterek; var olanın toptan olduğunu, bir olanın, varlık gücünü cinsinin bütününden aldığını ve kendi ailesinin, kendi cinsinin canlı bir örneği olduğunu söyler (2011: 50-70).

Bal-bal şeklinde aynı sözcüğün tekrarlanmasıyla oluşan ikileme çokluk anlamı da taşımaktadır. *Göz göz*, *delik delik*, *parça parça* örneklerinde de olduğu gibi cins sözcüğün çokluğunu ifade etmektedir. Balbalın bilinen anlamıyla, öldürülen düşmanın başı olduğu düşünülüğünde, hükümlüğüne sağlayan, kahraman tipindeki bir savaşçının ömrü boyunca tek bir düşmanı öldürmüş

olması ve bundan dolayı bir saygınlık kazanması ve adına balbal dikilmesi sözcüğün anlamında bulunan anma, saygınlık gibi kavramlarla çelişmektedir. Bu açıdan balbalın anlamında bir çokluk ifadesi gereği ortaya çıkmaktadır. Sözcüğün kullanılmaya başlandığı arkaik dönem itibariyle -lar gibi bir çokluk ekinin teşekkülüne uzak olduğu düşünüldüğünde; “bal” tekil sözcüğünün “bal”lar şeklinde değil ikileme ile çoğul anlam sağlanması ve “bal-bal” şeklinde kullanılması anlaşılabilir bir hal almaktadır.

“Bal-bal (baş-baş)” şeklindeki ikileme, sanatlı bir söylemle baş kaldıranların başsız bırakıldığı pek çok düşman başını, yahut anıt mezarı yapılanın bizzat kendisini temsil edenin varlığını, sembolik olarak başını temsil eden kalıplaşmış bir sözcük olarak varlığını sürdürmüş olmalıdır.

Balbalın taşıdığı saygı, kahramanlık, öte dünya gibi anlamları hem sözel hem maddi olarak balbalları önemli bir kültürel kod konumuna taşımıştır. Bu sebeple balbal sözcüğünün kullanımı da hem yönetsel hem de dini gerekçelerle oldukça yaygın olduğunu düşündürmektedir.

Balbal sözcüğünün, Genel Türkçede neden şimdiye değin “baş-baş / başbaş” şeklinde görülmediğinin izahını Genel Türkçe ile Çuvaş Lehçesi arasındaki /r/ =/z/ ve /ş/ = /l/ değişmesi ile yapabiliriz.

Ramstedt, Moğol ve Çuvaşçada müşterek olan /r/ ve /l/ seslerinin, Türkçemizde kendi varlığını muhafaza edegelen kadim /z/ ve /ş/ seslerinden doğmuş olduğu kanaatine varmış, fakat daha sonraları bunun tamamıyla aksine olduğu fikrinde karar kılmıştır. Onun fikrine göre, Türkçemizdeki /z/ ve /ş/ sesleri eskiden mevcut olmayıp, ancak Moğol ve Çuvaşça’da kendisini eskiden beri muhafaza eden /r/ ve /l/’den türemiştir. Zamanımıza kadar en uygun sayılmış olan bu teori, vaktiyle uzun münakaşalara yol açmaktan geri kalmamıştır. Fakat sonunda Ramstedt’in fikri üstünlük kazanmış ve Poppe tarafından da takdiye edilmiştir (Caferoğlu, 1984: 28).

Caferoğlu, Türkçe /r/ = Çuvaşça /z/ kuralının nispeten muntazam olduğunu belirtir ve şu örnekleri verir (1984: 28):

Türkçe	Buz	Çuvaşça	Par
Türkçe	Her	Çuvaşça	Kız / hıs
Türkçe	Kazan	Çuvaşça	Huran
Türkçe	Öküz	Çuvaşça	Vakar
Türkçe	Omuz	Çuvaşça	Amar
Türkçe	Bızau	Çuvaşça	Paru
Türkçe	Semiz	Çuvaşça	Samar
Türkçe	Yaz	Çuvaşça	Çır

Türkçe	Kaz	Çuvaşça	Hur
--------	-----	---------	-----

Tıpkı rotasizm’de olduğu gibi lambdaizm’de de Türkçe Çuvaşça arasında sıkı bir bağ görülmektedir. Şöyle ki:

Türkçe	Kış / kıs	Çuvaşça	Hel
Türkçe	Dış	Çuvaşça	Çul
Türkçe	Yetmiş	Çuvaşça	Sitmel
Türkçe	Beş	Çuvaşça	Pilek

Hipotetik olarak buraya Türkçenin { -mış } = Moğolca { -mal }; delik = deşik kelimeleri de girer (Caferoğlu, 1984:30).

Balbal sözcüğünün kökeni ile şuna kadar genel olarak Moğolcadan ödünç alındığı yönündeki görüş hakim görünmektedir. Bu yüzden sözcüğün yalnızca Moğolcadan alındığı ve anlamının da genel olarak: *ölenin, öldürülenin taş heykeli* olduğu bilgisi yeterli görülmüş, sözcüğün kök anlamı, taşıdığı ses değerleri üzerinde durulmamıştır.

/z/ sesinin /r/ ile değişmesi keyfiyeti, vaktiyle Radloff’ca da ileri sürüldüğü gibi umum Türk şivelerinde hiçbir gelişme göstermeden, ancak bazı misallerde kendisini muhafaza ettiği halde, aksine olarak Çuvaş lehçesinde, çok eski çağlardan beri, muntazam bir surette devam edegelmiştir. İkinci /ş/ sesinin /l/ ile değişmesine gelince, Türk şiveleri için bu hiçbir vakit varit olmayıp, yalnız Çuvaşçada mevcut olmuştur. Türk-Moğol dilleri karabeti için önemi olan bu ses değişmesinin Çuvaş lehçesinde özlü bir gelişme göstermesi, bu yoldaki araştırmalarda Çuvaşçanın çok büyük önemi olabileceğini meydana koymuştur. Gerek Ramstedt, gerek onun ileri sürdüğü bu fikri genişçe inceleyen Gombocz, hep bu noktadan yürümüş ve ilk önce, Türkçe ile Çuvaş lehçesi arasında bir karşılaştırma yaptıktan sonra, ancak elde edilen sonuçları Moğolca ile karşılaştırmaya çalışmıştır. Rotasizm ve lambdaizm üzerinde geniş misallere dayanarak Gombocz’ca yapılan karşılaştırmalar, bu iddianın doğruluğunu bir defa daha kesinleştirmeye yaramıştır (Caferoğlu, 1984:29).

Balbal sözcüğünün Moğolcadan Genel Türkçeye geçtiği yanlısaması yukarıda belirtilen gerekçeleri görememekten kaynaklanmaktadır. Balbal sözcüğü taşıdığı ses, anlam ve kültürel değer ile Genel Türkçeye Moğolcadan değil Çuvaşçadan geçmiş olması ihtimali daha yüksektir. Moğolca ile Çuvaşçanın /r/ ve /l/ sesleri bağlamında yakınlığı genel olarak Türkçe ve Moğolca arasındaki yakınlığın daha arkaik bir temelini olduğunun da göstergesidir.

Caferoğlu (1984:31), Çuvaş lehçesinin diğer Türk şivelerine nispeten bizce en geç tanınan ve karakter itibarıyla umum Türkçeden çok erken çağlarda ayrılarak, ayrı bir gelişme yolu tutan ve neticede eski ana hatlarını muhafaza edebilen kadim Türk dili yadigarı olduğunu belirtmiştir.

Çuvaş lehçesi, dilbilginlerini oldukça meşgul etmiş, Türkçenin dahil olduğu dil ailesi ve lehçe çalışmalarında ve bunların tasniflerinde, *Lir* ve *Şaz* gruplarının belirlenmesinde kilit noktalarda yer almıştır.

Finli dilbilgini Matias Aleksanteri Castren (1813-1852), o zamana kadar yapılmış olan çalışmalara bir çekidüzen vererek bu dillerle ilgili olmayan birçok dili gruptan çıkarmış, bu alandaki “fantastik” araştırma ve incelemelere son vermiş ve grubu, “Ural” ve “Altay” diye ikiye ayırmıştır. Böylece bu dil ailesi iki ana kola ayrılarak incelenmeye başlandı. Castren’den sonra bu alanda gerçek karşılaştırmalı araştırma yapan Wilhelm Shott oldu. Shott, teknik olarak morfolojik malzemeye dayalı çalışmalar yaptı. Bu dil ailesini Versuch über die Tatarischen Sprachen [=Tatar Dilleri Üzerine Denemeler] adlı eserinde Fin-Ogur (Çud) ve Türk-Moğol-Tunguz (Tatar) adı altında ikiye ayırdı (Akar, 2010:22).

Çuvaşça Türk Dilleri arasında, bir taraftan Moğolcaya diğer taraftan da Fin-Ugor dillerine olan yakınlığı ile özel bir yer tutar. Bu nedenle bir Türk dili olduğunun kanıtlanması uzun tartışmalardan sonra gerçekleşmiştir (Ceylan, 1997:5).

W. Schott, araştırmalarını “Tatar grubu” üzerinde yoğunlaştırarak “Tatar” adını verdiği grubun benzerliklerini, akrabalık bağlarını, kelime ve ekler arasındaki ilişkileri irdeleyerek ortaya koydu. Sonuçta, Shott, Çuvaşça /t/ ve /l/’nin Genel Türkçede /z/ ve /ş/’ye denk düştüğünü keşfetti. Bu arada, Shott, uzun süreden beri mahiyeti bir türlü anlaşılamayan Çuvaşçanın da Türk lehçelerinden biri olduğunu ortaya koydu (Akar, 2010:22-23).

Kadim çağlardan beri uygulanagelen balbal dikme kültürü, Genel Türkçeden önce teşekkül eden Çuvaş lehçesinde “bal-bal” şeklinde anlam kazanmış, sözcüğün taşıdığı derin manevi anlam bir ses değişmesine uğramaksızın bu haliyle Genel Türkçeye geçmiştir. Yukarıda değindiğimiz ses denklikleriyle ele alındığında Çuvaşça “bal-bal / balbal” sözcüğünün Genel Türkçedeki karşılığının “baş-baş / başbaş” şeklinde olması gerektiği ortaya çıkmaktadır. Sözcük bu haliyle etimolojik olarak “baş” sözcüğüne bağlanmış olmakla birlikte Genel Türkçede de daha anlamlı hale gelmiş olacaktır.

İlk Türkçe /b-/ fonemi Çuvaşçada büyük bir çoğunlukla tonsuzlaşarak /p-/’ye değişmiştir. /b-/ > /p-/ değişimi görece yeni olduğu için hem gerçek Çuvaşça sözcüklerde hem de ödünç sözcüklerde ortaya çıkmıştır (Ceylan, 1997:10).

İlk Türkçedeki söz başı /b-/’lerin Göktürk Yazıtlarında korunduğunu biliyoruz. Nitekim yazıtlarda “balbal” sözcüğü söz başı /b-/ ile gösterilmiştir. Sözcüğün kadim kültürdeki değerinin ve öneminin Çuvaşça için de geçerli olabileceğini düşünerek; söz başında /b-/ bulunan “balbal” sözcüğünün erken devirlerde standartlaşmış olduğunu ve bu yüzden bir söz başı /p-/ değişimine direndiğini söyleyebiliriz.

Ceylan, İlk Türkçedeki /b-/’nin Çuvaşçada /p-/, Genel Türkçede /b-/, /p-/, /v-/, /m-/, ø olduğunu belirtir ve Çuvaşça *palli* “iz, belgi”; Volga Bulgarcasında *beliww-i* “(onun) mezar taşı” belüw < belig; Uygurcada *belgü* “im, belge”; Azerice ve Türkiye Türkçesinde *belli*; Eski Anadolu Türkçesinde *bellü* “açık, belli”; Yakutçada *belie* “iz, belgi”; Macarca *belyeg* [beleg] “işaret, nişan” < Eski Çuvaşça *belig* örneklerini verir. Çuvaşçanın bir devrinde “bal”ın “*pal*” ya da “*pul*” şeklinde de kullanılmış olabileceğini düşünebiliriz. Çuvaşça *palli* sözcüğünün Eski Çuvaşçada *belig* şeklinde kullanılması kadim sözcüklerdeki /b-/’lerin ilk devirlerde korunduğunu, Ceylan’ın da belirttiği gibi /b-/ > /p-/ değişiminin daha sonra ortaya çıktığını göstermektedir (Ceylan, 1997:10).

Ana Türkçe devrinden lehçelere geçen kimi sözcükler lehçeleşmenin tam olarak düzen kazanamadığı zamanlarda yaygın kullanımlarından dolayı herhangi bir ses değişimi yaşamadan korundukları anlaşılıyor. Çuvaşçanın ilk devirlerindeki “bal” / “balbal” nasıl ki Genel Türkçeye geçerken olması gereken “baş/“baş-baş” şekline geçmemiş aynen korunmuşsa; İlk Türkçedeki “iz, işaret” anlamındaki “bel-ig” kök sözcüğü Eski Çuvaşçada da “bel-ig” şeklinde kullanılarak bir ses değişimi yaşamamıştır.

Baş baş ikilemesinin kalıplaşmış hali “başbaş”ı şimdiye kadar bilinen “balbal” sözcüğünün anlamıyla tekrar yorumladığımızda; ölenin başını yani varlığının işaretini, belgesini ya da öldürülen düşman adedince başların yani baş nezdinde tüm varlıklarının işareti olan yontular, ifadesi daha bir anlam kazanmaktadır. Böylelikle; “bal”, “bal-bal”, “balbal” şeklinde okunabilecek sözcüklerdeki etimolojik anlam bulanıklığı ortadan kalkmaktadır. Sözcük bu anlamlandırma ile ister anıtsal taş heykeller olarak ister mezar taşı olarak isterse öte dünya inancına yönelik kaba yontular olarak değerlendirilsin “balbal” ölenlerin ya da öldürülenlerin “baş”larını işaret etmiş olacaktır.

Sonuç

Kadim çağlardan beri kullanılagelen “balbal” sözcüğü ve taşıdığı ses değerleri artsüremli olarak incelendiğinde sözcüğün Türkçenin erken devirlerinde teşekkül eden ve ayrı bir yolda lehçeleşen Çuvaşçadan Genel Türkçeye geçtiği ortaya çıkmaktadır.

Çuvaşça /l/ ve genel Türkçe /ş/'ye bağlı lambdaizm örnekleri üzerinden biz de “balbal / bal-bal” sözcüğünü Genel Türkçe “başbaş / baş-baş” şeklinde etimolojik olarak anlamlandırılabilceğini ileri sürüyoruz. “Bal” kökünün çokluk ifade edecek bir ikileme şeklinde “bal-bal” olarak erken Çuvaşça devirlerinde kalıplaştığını, artsüremli inceleme neticesinde bu sözcüğün Türkiye Türkçesinde “baş-baş”a karşılık geldiğini söylüyoruz. Bu şekilde bir okuyuş ile sözcüğün etimolojik olarak anlamlandırılmasındaki bulanıklığın giderileceğini öne sürüyoruz.

Kadim Türkçenin bir yadigarı olan “balbal” sözcüğüne Genel Türkçede bir anlam bulunamamasından kaynaklı olarak, başka dillerle ya da akraba olduğu düşünülen dillerle zorlama yollarla ilişkilendirilmeye çalışılmasının yerine Türkçenin artsüremli imkanları kullanılarak anlamlandırma fikri ile sözcüğü “baş” ile ilişkilendirdik.

KAYNAKLAR

- Akar, Ali (2010), **Türk Dili Tarihi**, Ötüken Neşriyat, İstanbul
- Altınkaynak, Erdoğan (2008), “**Deşt-i Kıpçak Balbalları**”, Turkish Studies, International Periodical Fort he Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 3/4 Summer, ss.97-119
- Arslan, Aslı Sağıroğlu (2017), “**Taşlar Konuşur**”:**Türk Mezar Taşlarının Biçim Dili**, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, Sayı: 6/3, ss.1923-1937.
- Belli, Oktay (2003), “**Türk Dünyasında Taş Heykeller ve Balballar**”, Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi, TÜBA-AR VI, ss.85-116.
- Bozkurt, Fuat (2000), **Türkiye Türkçesi**, Hatiboğlu Yayınları, Ankara.
- Caferoğlu, Ahmet (1984), **Türk Dili Tarihi**, Enderun Kitapevi, İstanbul.
- Ceylan, Emine (1997), **Çuvaşça Çok Zamanlı Ses Bilgisi**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Dağı, Fahri (2015), “**Balbal Dikme Geleneğine Anadolu’da Bir Örnek: Hz. Ökkeş Balbalları ve Balballar Üzerine Yeni Bir Yaklaşım**”, *International Journal Of Eurasia Social Sciences*, Vol: 6, Issue:20, ss.116-134.
- Ergin, Muharrem (1998), **Orhun Abideleri**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul

- Gülensoy, Tuncer (2007), **Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Grönbech, Kaare (2011), **Türkçenin Yapısı**, (Çev. Mehmet Akalın), 3. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Orkun, Hüseyin Namık (2011), **Eski Türk Yazıtları**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara
- Tekin, Talat (2010), **Orhon Yazıtları**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Türk Dil Kurumu (2005), **Türkçe Sözlük**, Türk Dil Kurumu, Ankara
- Vardar, Berke (2007), **Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü**, Multilingual Yabancı Dil Yayınları, İstanbul.
- Yavuz, Serdar ve Telli, Burak (2013), “**İç Anadolu Bölgesi Ağzlarında Geçen İkilemeler Üzerine Bir Değerlendirme**”, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 6, ss.377-403.